

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง ศึกษาเชิงวิเคราะห์การบูชาตามหลักพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในประเพณีการทำบุญพระธาตุนาดูน จังหวัดมหาสารคาม ผู้ศึกษาวิจัยได้กำหนดวัตถุประสงค์ ๑) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของพระธาตุนาดูน ๒) เพื่อศึกษาหลักการบูชาในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ๓) เพื่อศึกษาหลักการบูชาของพุทธศาสนิกชนในประเพณีการทำบุญเกี่ยวกับพระธาตุนาดูน อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม ดังกล่าวข้างต้น เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเป็นการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายที่เกี่ยวข้องเครื่องมือที่ใช้ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ชนิดโครงสร้าง การเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มเป้าหมายจำนวน ๒๐ รูป/คน วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้วิธีพรรณนาความเรียงสรุปผลการวิจัย ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาเรื่องดังกล่าว จึงสามารถสรุปเป็นประเด็นต่างๆ ได้ ดังนี้

พระธาตุนาดูนในปีพุทธศักราช ๒๕๒๒ กรมศิลปากรและราษฎรในตำบลนาดูนได้ขุดพบพระบรมสารีริกธาตุจากเนินดินที่เป็นซากโบราณสถาน ในบริเวณที่นาของราษฎรท้องที่หมู่ที่ ๑ ตำบลนาดูน อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคามพระบรมสารีริกธาตุมีลักษณะดังเกล็ดแก้วประดิษฐานในผอบ ๓ ชั้น ชั้นในเป็นทองคำ ชั้นกลางเป็นเงิน ชั้นนอกเป็นสำริดซ้อนกันเรียงตามลำดับ และบรรจุอยู่ในสถูปจำลองอีกชั้นหนึ่ง เป็นสถูปโลหะทรงกลมสูง ๒๔.๔ เซนติเมตร ถอดออกเป็น ๒ ส่วน ส่วนยอดสูง ๑๒.๓ เซนติเมตร ส่วนองค์สถูปสูง ๑๒.๑ เซนติเมตร ชาวจังหวัดมหาสารคาม จึงจัดสร้างโครงการพุทธมณฑลอีสานขึ้น เพื่อเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนา ศิลปวัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อเก็บรักษาโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและเป็นแหล่งข้อมูลเกี่ยวกับ อานาจักรัมปาศรีนครโบราณซึ่งอยู่ในสมัยทวารวดี อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๖

หลักศรัทธาในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพิธีกรรมการบูชาพระธาตุนาดูน

พระพุทธศาสนาวางหลักศรัทธาไว้ ๔ ประการคือ

๑. กัมมสัทธาเชื่อกรรม
๒. วิปากสัทธาเชื่อผลของกรรม
๓. กัมมัสสกตาสัทธาเชื่อว่ามีกรรมเป็นของตน
๔. ตถาคตโพธิสัทธาเชื่อความตรัสรู้ของพระพระตถาคตเจ้า

จากความเชื่อข้างต้นของชาวอำเภอนาดูนจึงทำให้เกิดเป็นพิธีกรรมในงานนมัสการพระธาตุนาดูนได้แก่ พิธีกรรมที่เกี่ยวกับ การให้ทาน การรักษาศีล และการภาวนา

พิธีกรรมการให้ทานก็ได้แก่ การบริจาคสิ่งของ ปัจจัย หรือแม้แต่ข้าวเปลือกที่นำมาทำในพิธีบุญกุ่มข้าวใหญ่ ซึ่งการให้ทานของชาวอำเภอนาดูนในงานนมัสการพระธาตุนาดูน ชาวบ้านมีความเชื่อว่า

จะได้บุญกุศลมากกว่าการทำบุญในเวลาอื่นๆ เพราะงานนมัสการพระธาตุเป็นงานที่ยิ่งใหญ่ จัดเพียงปีละหนึ่งครั้งเท่านั้นเพราะมีความเชื่อกัมมัสถาวิปากัสถาและกัมมัสสกตาสถา

พิธีกรรมการรักษาศีลก็ได้แก่ พิธีกรรมการปฏิบัติธรรมเพื่อถวายเป็นพุทธานุชาให้กับองค์พระธาตุนาดูน พิธีกรรมปฏิบัติธรรมเพื่อถวายเป็นพุทธานุชาให้กับองค์พระธาตุพุทธศาสนิกที่สนจะเข้าอบรมการปฏิบัติในงานนมัสการพระธาตุนาดูน ตลอด ๕ วัน ๕ คืน

พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการภาวนา ก็สืบเนื่องจากการรักษาศีล เมื่อประชาชนมารักษาอุโบสถศีลแล้วย่อมกระทำการเจริญสมาธิ เจริญภาวนาเพื่อให้ถึงจิตอันสงบ เพราะมีความเชื่อในเรื่อง เชื่อกัมมัสถาวิปากัสถากัมมัสสกตาสถา และตถาคตโพธิสถา เพื่อที่จะให้ได้ถึงซึ่งนิพพาน

พิธีกรรมการบูชาพระธาตุนาดูน

พิธีบวงสรวงการบวงสรวงใหญ่กระทำปีละครั้ง คือในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ ชาวอำเภอนาดูนมีความเชื่อว่าการบวงสรวงเป็นพิธีการบูชาพระคุณความดีของท่านที่มีคุณงามความดีต่อสรรพสัตว์ทั้ง ๓ โลก

พิธีกรรมบาชาวอำเภอนาดูนเชื่อว่าองค์พระธาตุมีความศักดิ์สิทธิ์ที่มีผู้วิเศษปกปักรักษาอยู่ ในวันพระจะมีการแข่งขัน ๕ ชั้น ๘ คู่ และชั้นหมากเบ็ง เพื่อบอกกล่าวแก่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดูแลรักษาองค์พระธาตุนี้ ให้เกิดผลสำเร็จตามที่ตนปรารถนา โดยจะมี “เฒ่าจ้ำ” ผู้เป็นสื่อกลางในการทำพิธี

พิธีกรรมปงป่า พิธีกรรมปงหรือแก่นนี้ก็จะกระทำเมื่อได้สิ่งที่ตนปรารถนาแล้ว สถานที่จะต้องเป็นบริเวณลานขององค์พระธาตุนาดูนเท่านั้น บุคคลที่เกี่ยวข้องในการประกอบพิธีกรรม คือ ๑. ผู้นำในการทำพิธีคือพ่อพราหมณ์ หรือชะจ้ำ ๒. ตัวผู้บาชหรือบนบาน ต้องเข้ามาร่วมพิธีโดยใช้คำบอกกล่าวของตนว่าได้มาทำพิธีปงแล้ว

พิธีกรรมสรงน้ำพระธาตุนาดูนการสรงน้ำพระบรมสารีริกธาตุจะทำขึ้นในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ โดยใช้ น้ำจากบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์เท่านั้น

พิธีเวียนเทียนนี้จะทำในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ เพราะว่าวันนี้เป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นการระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัยในวันสำคัญโดยใช้เทียนรูปและดอกไม้เป็นเครื่องสักการบูชา ถ้าวางมือแล้วเดินเวียน ๓ รอบ ประชาชนที่มาร่วมพิธีจะพร้อมใจกันนำดอกไม้ รูปเทียน เพื่อมาเวียนเทียนในบริเวณลานพระธาตุนาดูน เพราะเชื่อว่าเป็นการได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์อย่างใกล้ชิดและได้บุญกุศลมาก

พิธีกรรมปฏิบัติธรรมเพื่อถวายเป็นพุทธานุชาให้กับองค์พระธาตุนี้ จะเริ่มตั้งแต่การประชาสัมพันธ์เชิญชวนพุทธศาสนิกที่สนจะเข้าอบรมการปฏิบัติในงานนมัสการพระธาตุนาดูน ตลอด ๕ วัน ๕ คืน

พิธีเปลี่ยนผ้าห่ม มีความเชื่อว่าการได้เปลี่ยนผ้าห่มให้กับองค์พระธาตุก็เหมือนได้ถวายผ้าไตรจีวรแด่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วย จะประกอบพิธีเวลา ๑๔.๐๐ น. มีการจัดขบวนแห่ผ้าสีเหลืองผืนยาวเพื่อห่มองค์พระธาตุ

ส่วนคุณค่าของศรัทธาชาวพุทธอำเภอนาดูน ที่มีต่อพระธาตุนาดูนพบว่า

พระธาตุนาดูนมีคุณค่าต่อการดำรงชีวิตของชาวอำเภอนาดูนเป็นอย่างมากทำให้ชาวชุมชนได้รับประโยชน์ส่งผลสะท้อนผ่านพิธีกรรมและมีผลต่อการเกิดความเชื่อต่อองค์พระธาตุคือ

คุณค่าในทางพระพุทธศาสนา

พระธาตุนาดูน หรือพุทธมณฑลอีสาน เป็นสถานที่ที่ค้นพบหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ที่แสดงว่าบริเวณแห่งนี้เคยเป็นศูนย์กลางความเจริญรุ่งเรืองของนครจำปาศรี เมืองโบราณในอดีต

๑) ด้านความเชื่อ

ประชาชนชาวอำเภอนาดูนมีความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจของพระธาตุ เชื่อในอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ รวมถึงการเคารพกราบไหว้เพื่อต้องการให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอยู่ในองค์พระธาตุได้คุ้มครองรักษาตนให้แคล้วคลาดปลอดภัยจากอันตรายทั้งหลาย

๒) ด้านหลักธรรม

ชาวพุทธอำเภอนาดูนนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน เพราะเชื่อว่าธรรมเหล่านี้ย่อมเป็นหลักในการดำเนินชีวิตที่ดีเป็นที่สมควรแก่การยึดถือเพื่อความผาสุกในชีวิต นอกจากนี้พระธาตุนาดูนยังเป็นพุทธานุสถิติมีลักษณะที่เตือนสติของผู้พบเห็นสร้างความร่มเย็นเป็นสุขให้เกิดแก่จิตใจ

๓) ด้านจิตใจ

งานนมัสการพระธาตุนาดูนนั้นเป็นการสร้างการตอบสนองความสุขด้านจิตใจทั้งในด้านของบุคคลครอบครัวไปจนถึงสังคมในระดับชาติเมื่อชาวพุทธมีศรัทธาความเชื่อเกี่ยวกับอานิสงส์ของการได้มานมัสการพระบรมสารีริกธาตุเมื่อได้มีโอกาสมาทำบุญไว้เป็นทานก็ย่อมเกิดปิติสุขอิ่มเอมใจ และมีความรู้สึกรักและผูกพันกับพระพุทธศาสนา รู้สึกว่าบาปและอกุศลทั้งมวลลดน้อยถอยลง

๔) ด้านวัตถุ

พระธาตุนาดูนเป็นคุณค่าทางด้านวัตถุที่เป็นตัวแทนของความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาตั้งแต่สมัยอดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นพุทธสถานไว้ให้คนกราบไหว้สักการบูชา เปรียบเสมือนเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า เป็นการบ่มเพาะการเสียสละการรู้จักแบ่งปันและการรู้จักเรียนรู้การยกระดับจิตใจของตนเองให้เข้าสู่ความฉ่ำเย็นภายใต้พระธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา พื้นฐานความเชื่อทำให้เกิดศรัทธา และยังคงสืบต่อไปในอนาคตเพราะมีการจัดงานนมัสการพระธาตุนาดูนอย่างยิ่งใหญ่ในทุกๆ ปี

คุณค่าทางสังคม

ในกระบวนการพิธีกรรมงานนมัสการพระธาตุนาดูนเป็นการประสานร่วมมือกันของคนในสังคมเป็นกลุ่มเป็นก้อนเป็นการรวมตัวกันเพื่อทำกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาทำให้สังคมมีความรู้สึกถึงความ เป็นพวกพ้องเป็นหมู่เหล่าและร่วมกันรักษาพื้นที่ธรรมทางพระพุทธศาสนาไว้เป็นมรดกของคนในสังคมให้ยาวนานที่สุดเป็นขบวนการของประชาสังคมเชิงพุทธที่มีส่วนตีมามากกว่าส่วนเสียซึ่งก่อให้เกิดผลดีทางด้านสังคม คือ

๑) ด้านความสามัคคี

งานนมัสการพระธาตุนาดูนเป็นการสร้างความสมัครสมานสามัคคีของคนในท้องถิ่นอันเกิดจากความศรัทธาในองค์พระธาตุที่หลอมรวมคนในท้องถิ่นให้เคารพนับถือสักการะ เพื่อให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตอยู่ในองค์พระธาตุให้ความคุ้มครองจากองค์พระธาตุ

๒) ด้านเศรษฐกิจ

พระธาตุนาดูนเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์อีกแห่งหนึ่งที่ควรค่าแก่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง มีผู้คนจากต่างถิ่นเดินทางมาเคารพสักการะพระธาตุเป็นจำนวนมาก สร้างรายได้และระบบเศรษฐกิจให้กับชุมชนได้เป็นอย่างดี

๓) ด้านประเพณีและวัฒนธรรม

พระบรมธาตุนาดูน พุทธมณฑลอีสาน จังหวัดมหาสารคาม เป็นพุทธสถานศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวพุทธได้ให้ความเคารพสักการบูชาอย่างสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวจังหวัดมหาสารคามยึดถือว่า พระธาตุนาดูนเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตที่ผูกพันกันมายาวนาน ในช่วงเดือนมาฆะทุกปี ชาวอำเภอนาดูนและจังหวัดมหาสารคามจะมีการจัดงานนมัสการพระธาตุนาดูน เพื่อให้ประชาชนได้สักการบูชาและบวงสรวงบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ พระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งการจัดนมนัสการพระธาตุนาดูน แต่ละปีถือว่าเป็นงานใหญ่ระดับภาคอีสานและ ระดับประเทศที่ประชาชนเข้าร่วมงานทั่วทุกสารทิศ

ที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าการบูชามีอิทธิพลต่อสังคมไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันและกลายมาเป็นคติความเชื่อที่ยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นขนบธรรมเนียมประเพณี สำหรับปฏิบัติของคนในสังคมที่ต้องทำร่วมกันแม้ว่าสมัยนี้โลกจะเจริญด้วยเทคโนโลยี เป็นโลกแห่งวิทยาศาสตร์แต่ความเชื่อในอำนาจลึกลับ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ยังมีอยู่ในสังคมไทย การเชื่อว่าต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำ มีสิ่งที่มีอำนาจพิเศษสิ่งสถิตย์อยู่สามารถให้คุณและโทษแก่มนุษย์ได้ หากได้รับการบูชา ปฏิบัติอย่างถูกต้องเป็นที่พอใจของสิ่งที่มีอำนาจ ก็จะสามารถใช้อำนาจพิเศษปกป้องคุ้มครอง หรือดลบันดาลสิ่งที่ปรารถนาให้ได้ แต่หากปฏิบัติไม่ถูกต้อง ไม่เป็นที่พอใจแล้วก็จะเกิดโทษทำให้ได้รับอันตรายได้ ดังนั้นจึงมีการทำพิธีบูชา เช่นสรวง ต่อดวงชะตา เช่นการบูชา กราบไหว้ต้นไม้ใหญ่ๆ โดยการนำดอกไม้ พวงมาลัย ไปผูกไว้ เพื่อทำการบูชา อ่อนน้อม ขอให้ดลบันดาลโชคลาภ ความปลอดภัย ให้อายุยืน หรือหากจะมองอีกมุมหนึ่งก็เป็นการป้องกันไม่ให้มีการทำลายป่าไม้ ต้นไม้ หรือธรรมชาติ เพราะหากมีการตัดไม้ ทำลายธรรมชาติ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตย์อยู่ภายในที่นั้นก็ทำให้เกิดผลร้ายแก่ตนและครอบครัว

การบูชาที่ผสมผสานกับคติความเชื่อดั้งเดิมของคนในชุมชนกลายมาเป็นประเพณีนิยมที่ยึดถือปฏิบัติกันมาจนถึงปัจจุบันเช่นการบูชาพระแม่โพสพ การบูชาขวัญข้าว ในฤดูน้ำหลากเพราะเป็นฤดูกาลที่ข้าวกล้ากำลังผลิผล มีการนำเครื่องเซ่นไหว้ บูชา ไปประกอบพิธี ยังสถานที่ ซึ่งได้เตรียมการไว้ หรือประเพณีการเล่นบั้งไฟ ของประชาชนในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ก็เพื่อบูชาพญายาแถน ที่เชื่อกันว่าสามารถบันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลได้ การบูชาเทพเจ้าที่มีอำนาจเหนือมนุษย์หรือดวงวิญญาณของบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ก็ยังได้รับการปฏิบัติในสังคมไทยเช่นการนำอัฐิของผู้ตายมาทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้เป็นคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปฏิบัติกันมาช้านาน การบูชาพระพรหม การทรงเจ้า เพราะเชื่อว่ามีดวงวิญญาณหรือเทพผู้ศักดิ์สิทธิ์สถิตย์อยู่ในสถานที่ต่างๆหรือในร่างมนุษย์ ทำให้มีอำนาจดลบันดาล นำความโชคดี มาให้แก่ผู้บูชา การบูชาบุคคลที่ควรบูชาตามแนวพระพุทธศาสนายังได้รับการปฏิบัติกันมาจนถึงปัจจุบันนี้ เช่นการประกอบพิธีกรรมทางด้านศาสนาของชาวพุทธจะมีการกล่าวคำบูชาพระรัตนตรัยก่อนเสมอ การบูชาพระพุทธรูป ศักดิ์สิทธิ์ เครื่องรางของขลัง เพื่อขอพร ขอความเจริญรุ่งเรืองในชีวิต หรือแม้แต่การบูชาสิ่งที่เป็นเหมือนตัวแทนพระรัตนตรัย เช่น การบูชาพระบรมสารีริกธาตุ พระอัฐิธาตุของพระอรหันตสาวก การ

บูชา กราบไหว้สฤป เจตีย์ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ตามวัดต่างๆ ในเมืองไทยเพื่อเป็นการระลึกถึงพระพุทธรูป และขอให้คุ้มครองให้ประสบแต่สิ่งที่ดีงาม

การบูชาระหว่างบุคคลบุคลลบุตริตา บูชาบิดามารดา โดยการเคารพ เชื่อฟังคำสั่งสอน ประพฤติตนเป็นคนดี ศิษย์บูชาครู อาจารย์ โดยการตั้งใจศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยา สร้างชื่อเสียงให้แก่สถาบันการศึกษา ประชาชนบูชาพระมหากษัตริย์โดยการทำตนเป็นพลเมืองที่ดี ปฏิบัติตามกฎหมาย ศีลธรรม จาริตประเพณีที่ดีงามของสังคมการบูชาไม่ว่าจะเป็นการบูชาธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม หรือบูชาบุคคลที่ควรบูชา สถานที่ควรบูชา การบูชาด้วยเครื่องสักการะ สิ่งของเครื่องใช้เป็นต้น เป็นสิ่งที่ยังยืนอาจะส่งผลให้ผู้บูชาหรือไม่ก็ได้ แต่การบูชาที่ดีได้ผลแน่นอนนั้นคือการปฏิบัติบูชา ปฏิบัติตาม คำสอนยึดถือเป็นหลักปฏิบัติอย่างจริงจัง ผู้บูชาย่อมได้รับผลแน่นอน เพราะทำให้ผู้ที่บูชาเกิดกลัวผลที่ ทำผิด ต่อสิ่งที่ตนกราบไหว้บูชา เมื่อมีการกลัวก็ไม่กล้าทำความผิด คิดชั่ว กลัวอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ มองไม่เห็นจะส่งผลร้ายให้ได้รับความทุกข์ ความเดือดร้อน เป็นผลให้มนุษย์กับธรรมชาติอยู่กันอย่าง เอื้ออาทรกัน เมื่อมนุษย์ไม่ทำลายธรรมชาติๆ ก็อำนวยความสะดวกสมบูรณ์ให้ การบูชาต่อกันและกัน ของคนในสังคมตั้งแต่ระดับครอบครัว สถาบันการศึกษา ประเทศชาติ ถ้าคนในสังคมมีการบูชากัน เคารพ นับถือกัน รู้ในสิทธิ หน้าที่ของตน รู้ระเบียบปฏิบัติต่อกันในสังคมรู้จักกราบไหว้ บูชากันตาม ระดับวุฒิภาวะ ก็จะทำให้สังคมอยู่กันอย่างร่มเย็นเป็นสุขปฏิบัติอย่างนี้จัดเป็นการบูชาที่มีผลยั่งยืน

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

หลักธรรมคือการบูชา มีความสำคัญกับบุคคลทุกคนในสังคม ผู้ปฏิบัติตามชื่อว่าปฏิบัติ เพื่อความเป็นมงคลในชีวิตส่งผลให้ตนเองและคนอื่นได้รับประโยชน์จากการบูชาไปด้วยการบูชาเป็น หลักธรรมที่ต้องแสดงออกมาจากส่วนลึกของจิตใจ บางครั้งดูยาก ทำเหมือนแสร้งทำไม่เกิดจากจิตใจที่ แท้จริง ดังนั้นในการพัฒนาจิตสำนึกในการบูชาจึงถือว่าเป็นเรื่องที่สำคัญมากอันจะทำให้คนในสังคม เกิดความรู้สึกสำนึกเห็นความสำคัญเห็นคุณค่าของหลักธรรมข้อนี้ แล้วนำไปประพฤติปฏิบัติเพื่อให้ เกิดผลดีต่อตนเองและสังคมต่อไป ซึ่งผู้วิจัยเห็นสมควรเสนอแนะหลักปฏิบัติดังนี้

ควรมีการกำหนดนโยบายและปลูกฝังวัฒนธรรมการกราบ การไหว้ ให้คนรุ่นหลังได้เห็น คุณค่ามากกว่านี้ เพราะนับตั้งแต่วัฒนธรรมต่างชาติหลั่งไหลเข้ามาสู่สังคมไทย ทำให้คนไทยเริ่มจะลืม วัฒนธรรมการกราบ การไหว้ที่ดีงามของตนไปเสียแล้วควรมีนโยบายในการส่งเสริมให้เด็กและเยาวชน ไทยและประชาชนทั่วไปได้รับการเรียนรู้ถึงเรื่องการบูชาและแสดงออกถึงการบูชาบุคคลหรือสิ่งที่มี คุณพระสงฆ์ผู้มีหน้าที่ในการเผยแผ่หลักธรรม ควรมีบทบาทในการให้การศึกษาและอบรมสั่งสอน หลักการบูชา ให้คนทั่วไปนำไปศึกษาและปฏิบัติ รวมทั้งตนเองก็ปฏิบัติเป็นแบบอย่างด้วย และผู้ใหญ่ ในสังคมควรสร้างนิสัยการบูชาให้เด็กได้เห็นเป็นแบบอย่างควรมีการประชาสัมพันธ์เชิญชวนให้คนได้ นำหลักทศ ๖ และสาราณียธรรมมากระตุ้นเตือนให้มองเห็นความสำคัญ มองเห็นโทษและประโยชน์ ของการนำหลักธรรมคือการบูชามาปฏิบัติร่วมกับทศ ๖ และสาราณียธรรม ควรส่งเสริมการยกย่อง สรรเสริญ และให้เกียรติกันแก่ผู้ปฏิบัติตามหลักการบูชา เพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีทั้งในระดับบุคคล ครอบครัว และสังคม ควรมีการออกกฎหมายและบทลงโทษที่รุนแรงแก่ผู้ที่เหยียบย่ำ ลบหลู่ ดูหมิ่น ศาสนาหรือสิ่งที่เป็นที่สักการะ เคารพ บูชา ของคนในสังคม ให้เด่นชัดและจริงจังกว่านี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องการบูชาในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยศึกษาแนวคิดเรื่องการบูชาในอินเดียโบราณ บ่อเกิดแห่งการบูชาอันมีศรัทธาคือความเชื่อเป็น พื้นฐานที่สำคัญให้เกิดมีการบูชา ตลอดจนได้ทำการศึกษาถึงการแสดงการบูชาของคนอินเดีย บางอย่างที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ได้แก่ การไหว้ทิศและการบูชาอัญญ ซึ่งทั้งสองประการนี้ เป็นวิธีหนึ่ง ของการบูชา และศึกษาแนวความคิดเรื่องการบูชาในพระพุทธศาสนา รวมทั้งศึกษาวิเคราะห์อิทธิพล ของการบูชาในพุทธศาสนาต่อสังคมไทย แนวความคิดทั้งหลายดังกล่าวเป็นเพียงส่วนหนึ่งของการ ศึกษาในครั้งนี้ สำหรับการวิจัยในโอกาสต่อไป ผู้ที่มีความสนใจที่จะวิจัยเกี่ยวกับเรื่องนี้สามารถ ศึกษา วิเคราะห์ในประเด็นต่อไปนี้

- ๑) ศึกษาวิเคราะห์หลักทฤษฎี และวิวัฒนาการ ความเป็นมาของการบูชาทั้งฝ่าย ตะวันตกและตะวันออก
- ๒) ศึกษาวิเคราะห์การตีความหลักพุทธธรรมที่ปรากฏอยู่ในพุทธศิลป์ขององค์พระธาตุ ต่างๆ ในพระพุทธศาสนาเถรวาทไทย
- ๓) ศึกษาการใช้พระเจดีย์เป็นสื่อการบำเพ็ญกุศลหรือแหล่งการศึกษาของประชาชนใน จังหวัดต่างๆ
- ๔) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องทัศนคติเรื่องการบูชาในสังคมไทยในลักษณะเชิงสำรวจการศึกษา วิเคราะห์แนวความคิดเรื่องการบูชา และเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการบูชาตามที่ได้เสนอแนะนี้ ย่อมจะเป็น ประโยชน์ให้ผู้ศึกษาได้เข้าใจเรื่องนี้ ให้เข้าใจชัดเจนขึ้นอีกและสามารถนำไปประยุกต์ใช้ให้เกิด ประโยชน์ต่อตนเองและสังคมสืบไป